

כללי התנהגות בגן לאומי עבדת

- יש להישמע להוראות עובדי הגן הלאומי.
- יש לטייל בשבילים המסומנים בלבד.
- הכניסה מותרת רק למקומות שהוכשרו לביקורי קהל.
- אין לפגוע בשום אופן בעתיקות ובמצאים ארכיאולוגיים.
- הטיפוס על חומות וקירות מסוכן ואסור.
- אין להשליך ולדרדר אבנים.
- יש לשמור על הסדר והניקיון בכל רחבי הגן הלאומי.
- התנועה בלילה אסורה. בשעות החשכה שהייה מותרת בחניונים המאושרים לכך בלבד.

אנא, עזרו לנו לשמור על הגן הלאומי, למענכם ולמען הדורות הבאים!

אבני מיל על דרך הבשמים במכתש רמון

גן לאומי עבדת
טל': 08-6551511
www.parks.org.il

מלך הנבטים רבאל ה-2, וממלכת הנבטים סופחה לרומא. צירוף ממלכתם ל"פרובינקיה ערבית" לא פגע בשגשוג הכלכלי, והערים המשיכו להתפתח. בתקופה הביזנטית הגיעה ההתיישבות בנגב לשיאה – פותחו דרכים ונבנו מצודות, הוקמו כנסיות מפוארות והוכשרו שטחי חקלאות. הנבטים קיבלו עליהם בהדרגה את הנצרות, ואת מקומו של הכתב הנבטי בכתובות ההקדשה תפס במשך הזמן הכתב היווני. מגפת הדבר הגדולה שפקדה את הנגב באמצע המאה השישית לסה"נ, הכיבוש הפרסי בשנים 614-628 וכיבוש הנגב בידי הערבים בשנת 636 הביאו לשינוי במערך הביטחוני והכלכלי של הנגב, והחלה שקיעה ונטישה הדרגתית של היישובים.

תולדות המחקר

פלמר ודרייק גילו את האתר וזיהו אותו בשנת 1870, ובקיץ 1902 ערך מוסיל סקר מפורט. את החפירות המקיפות הראשונות במקום עשו חוקרי האוניברסיטה העברית בירושלים – מ' אבי יונה בשנת 1958, וא' נגב בשנים 1959-1961. בשנים 1975-1977 חפרו כאן א' נגב ור' כהן מטעם רשות העתיקות. בשנות ה-50 של המאה ה-20 הוקמה החווה החקלאית של מ' אבן-ארי במטרה לשחזר את שיטות אצירת המים והקרקע ואת שיטות הגידול החקלאיות הקדומות. בשנת 1999 נערכו חפירות במחנה הצבאי בידי פ' פביאן וט' אריקסון-גיני מטעם רשות העתיקות. בשנים 1999-2000 חפרה ט' אריקסון-גיני ברובע מגורים מהתקופות הרומית המאוחרת והביזנטית.

הכנסייה הצפונית

© הוצאת רשות הטבע והגנים
אוגוסט 2006

כתיבה ועריכה: ד"ר צביקה צוק / **עריכה לשונית:** צופי ליבוביץ
עיצוב מקצועי: ד"ר טלי אריקסון-גיני
ציולמים: ארכיון רשות הטבע והגנים

"דרך הבשמים – ערי המדבר בנגב"

הוכרזה אתר מורשת עולמית בוועדת מורשת עולמית של אונסק"ו בדברן שבדרום אפריקה ביום 15.7.2005. ההכרזה כוללת את דרך הבשמים ממואה שבערבה ועד עבדת שבה הנגב, (כ-65 ק"מ), ואת הערים העתיקות עבדת, חלוצה, שבטה וממשית. רוב הדרך המוכרזת נכללת בתוך שמורת טבע מצוק הצינים, וערי המדבר הן גנים לאומיים.

ראשיתה של דרך הבשמים בעומאן ותימן, ואורכה הכולל כ-2,400 ק"מ. היא עוברת בערב הסעודית ובירדן, בואכה הנגב, ומסתיימת בנמל עזה. הדרך ושלוחותיה שקקו חיים מהמאה השלישית לפסה"נ ועד המאה הרביעית לסה"נ.

ועדת המורשת העולמית של אונסק"ו הכריזה על דרך הבשמים בזכות הקריטריונים האלה:

דרך הבשמים היא עדות ייחודית לתרבות שנעלמה (קריטריון מס' 3).

הערים הנבטיות ודרכי המסחר שלהן מהוות עדות משכנעת לחשיבות הכלכלית, החברתית והתרבותית של הבשמים, הלבונה והמור ושל תבלינים וסחורות למיניהם שהועברו מהמזרח הרחוק וחצי האי ערב, לעולם ההלניסטי והרומי. נוסף על היותה דרך מסחר היא השפיעה גם על תרבויות העולם הקדום ומיזגה בין אנשים ודעות.

הדרך היא דוגמה בעלת ערך עולמי יוצא דופן של שימוש מסורתי בשטח (קריטריון מס' 5).

השרידים הדוממים שנותרו מהערים, המצדים, הדרך ואבני המיל, החאנים והמערכות החקלאיות המתוחכמות, הנמצאים לאורך דרך הבשמים בנגב, הם דוגמה יוצאת דופן לסביבת המדבר מכניסת האורחים שפרחה כאן במשך כ-700 שנים.

פליניוס הזקן (היסטוריון רומי) היטיב לתאר את הדרך במאה הראשונה לסה"נ: "לאחר שמאספים את הלבונה מעבירים אותה לסבוקה על גבי גמלים, ופותחים את אחד משערי העיר לשם קבלת המטענים. המלכים חקקו חוק הקובע, כי פשע חמור הוא אם יסטה גמל עמוס לבונה מדרך המלך. בסבטה גובים כהונים מעשר מן הלבונה בשביל האל הקרוי ספיס, ואין מתירים להביא את הסמים אל השוק לפני ששולם המעשר. מכאן אפשר להעביר את המטענים דרך ארץ הגבניטים בלבד, ומשום כך יש לשלם מס גם למלך של עם זה. בירתם היא תומנה המרוחקת 1,487 מילין (2,380 ק"מ) מעזה שביהודה, השוכנת על חוף הים התיכון. דרך המסע נחלקת ל-65 שלבים (36.6 ק"מ כל אחד) שבכל אחד ואחד מהם יש מקומות חנייה לגמלים. מנות קבועות של לבונה יש לשלם לכוהני הארצות, למלכיהן ולמזכיריהן, ומלבדם נטלים את חלקם גם שומרי השערים ומשרתיהם, ומלבד אלה עליהם לשלם לכל אורך הדרך: במקום אחד בעד מים, במשנהו בעבור החנייה בתחנות הדרכים וכן בעבור מצרכי המזון. כך עולות ההוצאות ל-688 דינרים עוד לפני שמגיעים לים התיכון. ואז יש לשוב ולשלם לקציני המכס של האימפריה שלנו. משום כך המחיר של הלבונה הטובה הוא 6 דינרים, של הסוג הבינוני 5 דינרים ושל הסוג השלישי 3 דינרים לליטרה." (פליניוס, היסטוריה נטורליס, 12 32 63).

ברוכים הבאים לגן לאומי עבדת אתר מורשת עולמית

האקרופוליס של עבדת – מבט למזרח

בהר הנגב, בקצה רמת עבדת, מתנשאת מעל אגן נחל צין העיר העתיקה עבדת, הנקראת על שמו של המלך הנבטי עבדת. האקלים המדברי וכמות המשקעים, כ-80 מ"מ לשנה, לא היוו מחסום בפני מרצם של תושבי הנגב, והם פיתחו בכל עמקי הנחלים ומדרונות ההרים חקלאות מסורתית שהתבססה על איסוף מי נגר.

הגן הלאומי עבדת משתרע על שטח של 2,100 דונם, ועיקר העניין בו הוא העיר העתיקה עבדת, המצויה על דרך הבשמים. במקום שרידים רבים ומעניינים, בהם מתחם המקדשים הנבטיים, רובעי מגורים, גתות, מחנה צבאי, בית יוצר לכלי חרס, בית מרחץ, כנסיות ומערות קבורה.

רשות הטבע והגנים מנהלת את המקום ומפעילה בו מרכז מידע הכולל סרטים ותצוגות בנושא דרך הבשמים וכן חנות מזכרות.

ב-15 ביולי שנת 2005 הכריז אונסק"ו על "דרך הבשמים – ערי המדבר בנגב" אתר מורשת עולמית, ועבדת היא חלק מהכרזה זו.

רקע היסטורי

את העיר עבדת הקימו הנבטים במאה השלישית לפסה"נ, והיא הייתה תחנת דרכים ("התחנה ה-62") על "דרך הבשמים" – נתיב שבו הועברו בשמים ותבלינים שמקורם בחצי האי ערב ובמזרח הרחוק, דרך פטרה והר הנגב אל נמלי הים התיכון. עיר הנמל החשובה ביותר לייצוא סחורות אלו הייתה עזה, וממנה נשלחו הבשמים והתבלינים למרכזי האימפריה הרומית. תולדות עבדת וערי הנבטים האחרות הושפעו ישירות מהשליטה בדרכי המסחר ובנמלים.

הסיור באתר

נתחיל במגרש החנייה א' ובמרכז הנבטי, שם נצפה בסרט על דרכי הבשמים. אחר כך נבקר בבית המרחץ (1) ונשוב לרכב. מכאן ניסע אל מגרש החנייה העליון (ב') ונתחיל את הסיור ברגל. הסיור יסתיים במגרש חנייה ב' או במגרש חנייה ג' (אם יש רכב נוסף).

המסלול המומלץ כולל ביקור באתרים מס' 1, 4, 5, 8-16. למעוניינים, מומלץ לבקר גם באתרים: 2, 3, 6-7.

(1) **בית המרחץ** – בניין מהתקופה הביזנטית מהמאה הרביעית לסה"נ שהשתמר להפליא, במקומות מסוימים עד לגובה התקרה. בבניין חדר הלבשה, חדר קר, חדר פושר, שני חדרים חמים ותנורים. קיומו של בית מרחץ מפואר באזור זה מעיד על רמת חיים גבוהה של תושביו. המים סופקו מבאר סמוכה שעומקה כ-70 מ'. בראש הבאר ישנה בריכה, וממנה יוצאת תעלת מים לכיוון בית המרחץ.

(2) **מערת הקבורה הרומית** – מערת קבורה חצובה בסלע מהמאה השלישית לסה"נ. בחדר הפנימי חצובים יותר מ-20 כוכי קבורה. בחזית המערה מבנה כניסה, ובמשקופו תבליטים של שמש, ירח ומזבח. תחילה סברו החופרים כי המערה היא מקום קברו של המלך עבדת, ואולם שלוש כתובות ביוונית שנתגלו לאחר מכן ובהן שמות נשים, כנראה כוהנות, העלו את האפשרות כי נקברו בה כוהנות של האלה אפרודיטה.

(3) **הווילה הרומית** – וילה מבודדת על קצה השלוחה הדרומית של עבדת. חדריה הרבים נבנו סביב חצר רבועה שבמרכזה בור מים. במערה תצפית נוף אל שטחי החקלאות המשוחזרת של חוות אבן-ארי ואל מרחבי הר הנגב, נחל צין ורמת עבדת.

הווילה הרומית

(4) **המגדל הרומי** – מבנה מהמאה השלישית לסה"נ, המצטיין בארכיטקטורה מיוחדת. מעל פתח הכניסה משקוף נושא כתובת ביוונית: "במזל טוב זכס עבדת עוזר לארניוס אשר בנה את המגדל הזה באותות טובים בשנת 188, בעזרתו של האדריכל ואילוס מפטרה ואבטיכוס". מניין השנים החל בשנת 106, ולכן שנת הבנייה היא 294 לסה"נ. נראה שזה היה מגדל תצפית. קשתות האבן אשר בקומת הכניסה שימשו תחליף לקורות עץ. מגג המגדל תצפית אל הרובע הביזנטי, אל המצודה ואל מתחם הכנסיות ומרחבי הר הנגב.

(5) **הרובע הביזנטי** – רובע מגורים ביזנטי שראשיתו בתקופה הרומית. עיקרו רחוב מרכזי, ומשני צדיו בתי מגורים. ברחוב מערכת מים לאיסוף מי גשמים והיא כללה תעלות ובורות מים. הרובע נחרב ברעידת אדמה בשנת 630 לסה"נ בערך.

(6) **בית היוצר** – מבנה הכולל בריכת טיין, בסיס לאבניים ותנור צריפה. במקום יוצרו כלי חרס רבים. תחילה חשבו החוקרים כי כאן יוצרו הכלים הנבטיים – כלי החרס שהצטיינו באיכותם הגבוהה, בדקויותם ובעיטוריהם העדינים, אבל בדיקות יסודיות הראו כי הכלים הנבטיים שבאתר עבדת הגיעו מפטרה.

(7) **המחנה הצבאי** – מחנה צבא מרשים זה נחשף בחפירות 1977 ו-1999 שהיו מלוות עבודות שימור. גודלו 100x100 מ' ובתוכו שמונה מבנים ארוכים ומרובי חדרים העשויים להכיל כמה מאות חיילים. במרכז כל דופן היה שער, ולאורך הקירות בלטו מגדלי שמירה. החוקרים חלוקים בדעותיהם באשר לזמנו: יש המייחסים אותו לתקופה הנבטית – למאה הראשונה לסה"נ, ויש הטוענים כי הוא מהתקופה הרומית – המאות השלישית והרביעית לסה"נ.

(8) **הגת** – מתקן חקלאי מהתקופה הביזנטית להפקת יין. הענבים הובאו למקום מהכרמים והונחו בתאי אחסון הבנויים סביב משטח דריכה. ממשטח הדריכה מובילה תעלה תת-קרקעית אל בור איסוף עגול, ובו נאגר התירוש. התירוש הועבר לקנקנים והם אוכסנו במערות (יקבים), שם התרחש תהליך התסיסה, ונוצר היין. סמוך לגת מצוי מזבח נסך נבטי, ועליו כתובת משנת 98 לסה"נ הנושאת את שמו של המלך הנבטי רבאל השני. בעבדת נמצאו חמש גתות גדולות המעידות על תעשיית היין המשגשגת בתקופה הביזנטית.

(9) **מצודת העיר** – המצודה, שגודלה 43x63 מ', נבנתה בתקופה הביזנטית ושימשה מקום התכנסות ומקלט לתושבים בעת סכנה. במרכז המצודה בור מים גדול, ואליו מובילה תעלת

שער מצודת העיר

(13) **אגן הטבילה** – אגן גדול בצורת צלב. הוא שימש להטבלת מבוגרים ומעיד על תהליך ההתנצרות של תושבי הנגב. בצדו אגן קטן להטבלת תינוקות.

(14) **מרפסת התצפית** – בקצה הצפון-מערבי של עבדת מרפסת תצפית הממוקמת על שרידי מקדש נבטי. במקום נמצאו כתובות ובהן כתובת המזכירה כנראה את בני משפחת המלוכה הנבטית: "עבדת ופצאל ושעודת בני חרתת". במשקוף השער הראשי חקוקה כתובת משנת 268 לסה"נ ובה נזכרים האדריכל, בונה הגג ו"צל ידי עבדת". מהרחבה תצפית מרהיבה אל עבר מדרונות העיר, בית המרחץ, שטחי החקלאות הקדומה, בורות רמלייה ומרחבי הר הנגב.

משקוף האריות בשער הדרומי של מתחם המקדשים הנבטיים וכיכר הכנסיות

(15) **עיר המערות** – במדרונות המערביים של עבדת נבנו מאות בתי מגורים בחזית ובחלקם האחורי מערות רבות חצובות בסלע שהיו חלק מהעיר בתקופה הביזנטית. המערות שימשו לאחסון התוצרת החקלאית.

(16) **הבית הביזנטי המשוחזר** – הבית הביזנטי המשוחזר והמערה הגדולה שנחצבה בחלקו האחורי מייצגים יחידת מגורים של עיר המערות. מהפתח נכנסים לחצר מוקפת חדרים. אחד החדרים שימש כשירותים. במערה שני חדרים אחסון החצובים בסלע ששימשו לאגירת תבואה וייבוש פירות ויקב לקנקני יין. בתקרה מגולף צלב, ובפינות העליונות מגולפים ראשי שוורים ואשכול ענבים. ייתכן שבעל הבית היה סוחר יינות.

שרידי המקדש הנבטי על רקע שקיעה

מים שאספה מי נגר. בצד הצפוני קפלת תפילה. אפשר לעלות במדרגות אל מגדל השמירה הדרום-מזרחי ולצפות על עבדת, על מחנה הצבא ועל דרך הבשמים.

(10) **מתחם המקדשים הנבטיים וכיכר הכנסיות** – במתחם האקרופוליס נמצאו כמה כתובות המעידות על קיומו של מקדש או מקדשים אחדים במקום. הכתובות הקדומות ביותר הן כתובות נבטיות מסוף המאה הראשונה לפסה"נ. הכתובות המאוחרות הן כתובות יווניות מאמצע המאה השלישית לסה"נ, ובהן נזכרת בניית מקדש חדש. באזור זה נבנו בתקופה הביזנטית שתי כנסיות: הדרומית – "כנסיית תיאודורוס הקדוש", והצפונית – "הקתדרלה".

(11) **הכנסייה הדרומית** – כנסייה בעלת שני טורי עמודים (דמוית בזיליקה), שהייתה חלק ממנזר. ברצפת הכנסייה נמצאו כמה קברים מכוסים לוחות שיש נושאי כתובות מהשנים 541-618 לסה"נ. בקדומה שבהן נזכר המרטיריון (הקבר של ה"מרטיר" [קדוש מעונה]) של תיאודורוס הקדוש, ומכאן כינויה "כנסיית תיאודורוס הקדוש".

הכנסייה הדרומית

כתובות נוספות שנמצאו על רצפתה מצינות את שמות הנכבדים שנטמנו בה. החדרים שסביב המכלול מאפשרים לראות את הכנסייה כחלק ממנזר.

(12) **הכנסייה הצפונית** – הקתדרלה של העיר והקדומה משתי הכנסיות. בקירותיה משובצות אבני בניין נבטיות בשימוש משני. בחפירה גילו בה רגל של מזבח ועליה שמויתיהם של אליהו ויוחנן, וכן תיבת שיש קטנה שבה הושמו שרידי קדושים (רליקוורים).